

mih stvari? Stvari ionako mogu imati nekašak smisao samo u svijetu čovjeka, a u njemu su prirodno određene da bilo kako služe. Ovakve su primjedbe opravdane i razumljive. Ali ono što se prirodno i lako razrješava u životu, gdjekad grubo i naprečac, može postati za pjesnika pitanje koje uznemiruje.

U tihom prostoru sobe ispunjene intimističkim ugodajem, koji stvara Slavičekova pjesma, pitanje o služenju stvari čovjeku, nijihu gospodaru, ne doseže još prave razmjere, premda se one lako naslućuju. Pravi se problem ubrzo otkriva našem razmišljanju. Predmeti našeg bliskog okružja obično služe samo u svrhe koje su jednostavno bezazlene (barem u načelu), a čovjek se javlja poglavito kao dobar gospodar bez posebnih nasilničkih, napadačkih namjera i postupaka. Stvari su tu da služe, stoga zahtijevaju i neku pažnju. Nasuprot tome — lako se domišljamo — svekolika stvarnost svijeta, kao predmetnost proizvedena iz krila prirode, također služi za ljudsku upotrebu, ali prečesto, u svrhe koje nisu nimalo bezazlene. Sada uvidamo da nas ta jednostavna i čista lirska pjesma može dovesti do najslожenijeg problema suvremenog svijeta. Sve više izlazi na vidjelo da tehnika (inače neophodna čovjeku) postaje danas puno oruđe volje za moć, pa stoga postaje nadasve problematična i sama relacija tehnike sram čovjeku i prirode, njegova iskonskog obitavališta.

Bit tehnike i njezin ljudski smisao postali su danas upravo za čovjeka najveća zagonetka. A sa svim tim odmah se javlja i pitanje kakav je, zapravo, temeljni čovjekov odnos prema zbilji, a to znači, nadasve, prema prirodi koju stalno mijenja, stvara ali podjednako i razara. Predmeti naše svagdanje upotrebe, u krajnjoj liniji, zapravo potječu iz iste one iškonske prirode, kao i sve ostalo što čovjek putem proizvodnje (preradom sirovina) stvara za svoju upotrebu. Trošeći ih i gospodareći njima, čovjek neizravno zapravo stalno troši samu prirodu. Ali u prirodi se ništa ne gubi, sve ulazi u kružni tok stalne promjene, obnavljanja i propadanja. I do takvih razmišljanja može nas dovesti pitanje koje Slaviček postavlja svojom pjesmom.

Ono što u svagdanju žurbi i zbrici obično nitko i ne primjećuje, za pjesnika je predmet osobite pažnje, štaviše, prave brige već po sili umatnjenog izvornog poriva do osmisliti, to znači, očuvjeti svijet. Umjetničkom i pjesničkom osjećanju svijeta vazda je svojstvena stanovita skrb za bića ovoga svijeta, blaga sveobuhvatna sučut. Pa makar se radilo i o beščutnim predmetima, Slaviček ne može lako prijeći preko činjenice da s njima, zapravo, nije moguće uspostaviti istinsko sporazumijevanje. Čovjek je osuđen da bude samo nijihov gospodar. Iluziju da su stvari nama bliska bića potiče nadasve iškonska naša čežnja da se nekako udomimo među tim, nama bliskim, ali zauvijek nijemim predmetima, od kojih će nas mnogi čak i nadživjeti, ostajući jednak neprozirni, neosjetljivi.

S obzirom na sve što pjesma u sebi nosi, potičući netom izneseno razmatranja, neobično je zanimljiv njezin svršetak, posljednji stih: »Ova je soba opet puma sudbine. Najbljiža nam je pomisao da se jedno raspoloženje pjesnika završava osjećanjem i sutnjom onoga što mu dolazi i iz prošlosti i iz budućnosti, naziranjem nekog elementa vlastitog života. Bliski, spokojni prostor sobe i znanii stvari popriješte je ovog objavljenja. Ali pjesma, kako se znade, osim onoga što je pjesnik »namjeravao« izreći, često iskazuje sama sobom i nešto više od toga. Dovede li se posljednji stih, u kojem je spomenuta sudbina, u vezu sa stihom prije njega, koji izriče nelagodno pitanje o naravi odnosa čovjekova prema predmetima, tada se otkriva sva moguća težina i punoča riječi sudbina kojom završava pjesma.«

Ako se prostor zajedno s bliskim predmetima ispunjava onim što je čovjeku kao smisao iz budućnosti naprosto vazda ponovno dosudeno, onda se u ovom trenutku pjesničke sabrnosti i suojećanja s najbljižim stvarima, — samo iznova potvrđuje oduvijek iskušavanji strašni rascjep i jaz između čovjeka i zbilje kao pukog fakticiteta koji stoji nasuprot njemu. Čovjek ostaje osuđen na to da bude samo gospodar stvarima, bile one iškonska priroda ili ono što je iz nje proizvedeno. Između njega i stvari uvijek ostaje nepremostiv i jaz koji ispunjava, prikrivajući ga tako barem donekle, iluziju njegove velike čežnje. Zapitati se sada o metafizičkom temelju ili možda bez-temelju (bezdanu) ovog rascjepa, značilo bi raspravljati o samome ishodištu čovjeka i svih bića u svijetu, dakle o onome što se najbolje označava riječju bitak. Ali to je već zadatač čiste filozofije. Osim toga, razmišljanje u tom smjeru nije više ni nužno, a ni važno za samu pjesmu. Slaviček prilazi predmetima s obzirkom suojećanjem, doživljava ih i shvaća isključivo unutar obzora antropomorfistički određenog proširenja vlastite ljudske duševnosti.

Postaviti pitanje kako je to učinio Slaviček što može čovjek reći stvarima kada je samo nijihov gospodar? — pa to pitanje povezati s naslućivanjem neznane, neizbjježive *neke sudbine* — zaciјelo nema pravog smisla ako se gleda sa stajališta naših svakodnevnih poslova, zanimanja, nesporazuma, zabluda i podvala. Tako pitanje dobiva istinski puni smisao zaista u pjesmi. Otkrivanje toga smisla jest upravo sama pjesma — očitovanje pune ljudske velikodušnosti. Pjesma taj smisao uspostavlja i čuva kao dragocjenu i čistu raskoš. Svišak osobite pažnje i brige kojima pjesništvo dočekuje sve što mu donosi zbilja.

PSIHOLOŠKI KOMENTAR „TIBETANSKE KNJIGE MRTVIH“

karl gustav jung

Pre nego što započнем s psihološkim komentarom, želeo bih da kažem nekoliko reči o samom tekstu. *Tibetanska knjiga mrtvih*, ili *Bardo Thödol*, je knjiga uputstava za mrtve i umireće. Slično *Egipatskoj knjizi mrtvih*, ona je zamišljena kao vodič mrtvom čovjeku tokom perioda nijihova *Bardo* postojanja, simbolično opisanog kao međustanje u trajanju od četrdeset i devet dana između smrti i ponovnog rođenja. Tekst je podelen u tri dela. Prvi deo, nazvan *Chikhai Bardo*, opisuje psihička zbivanja u trenutku smrti. Drugi deo, ili *Chönyi Bardo*, bavi se stanjem sna koje nastupa odmah posle smrti i onim što se naziva »karmičkim iluzijama«. Treći deo, ili *Sidpa Bardo*, odnosi se na početak instinkta rađanja i na dogadaje pre rođenja. Karakteristično je da su najviše saznanje i prosvjedenje, a otud i najveća mogućnost postizanja oslobođenja podarenim tokom stvarnog procesa umiranja. Ubrzo posle toga započinju »iluzije« koje na kraju vode do reinkarnacije, posvetljujuće svetlosti postajući sve slabije i raznovrsnije, a vizije sve užasnije. Ovaj silazak ilustruje udaljavanje svesti od oslobadajuće istine i približavanje ponovnom fizičkom rođenju. Svrha uputstva je da usmeri pažnju mrtvog čovjeka, u svakom sledećem stupnju obmane i teškoća, na stalno prisutnu mogućnost oslobođenja i da mu objasni prirodu njegovih vizija. Tekst *Bardo Thödol-a* recituje lama u prisustvu mrtvaca.

Mislim da ne mogu bolje da iskažem svoju zahvalnost prevodicima *Bardo Thödol-a*, počojnom lamom Kazi Dawa-Samdupu i dr. Evans-Wentzu, nego kroz pokušaj, uz pomoć psihološkog komentara, da veličanstveni svet ideja i problema sadržan u ovom spisu načinim malo razumljivijim zapadnom umu. Siguran sam da će svaki čitatelj ovu knjigu otvorenih očiju i koji dozvole da utiče na njih bez predrasuda, biti obilato nagrađeni.

Bardo Thödol, pogodno naslovljen od strane urednika, dr W. Y. Evans-Wentza, *Tibetanska knjiga mrtvih*, izazvao je znatno uzbuđenje u zemljama gde se govori engleski jezik u vre-

me svoje prve pojave 1927. godine. On pripada onoj kategoriji tekstova koji nisu interesantni samo specijalistima za mahajanski budizam, već su, zbog svoje duboke humanosti i još dubljeg sagledanja tajni čovekove psihe, posebno privlačni za sve-tovnjaka koji želi da proširi svoje znanje o životu. Godinama je, još od kada je prvi put objavljen, *Bardo Thödol* bio moj stalni saputnik i njemu dugujem ne samo mnoge podsticaje za ideje i otkrića, već i mnoge fundamentalne spoznaje. Za razliku od *Egipatske knjige mrtvih*, koja uvek nagoni čoveka da kaže previše ili premalo, *Bardo Thödol* pruža razumljivu filosofiju upućenu pre ljudskim bićima nego bogovima ili primitivnim divljacima. Njegova filosofija sadrži suštinu budističke psihološke kritike i za njega se, kao takvog, doista može reći da je neuporedivo nadmoćan. Ne samo »gnevnak« već i »miroljubiva« božanstva zamišljena su kao sangesaričke projekcije ljudske psihe, ideja koja izgleda sasvim jasna prošvećenom Evropejcu, zato što ga podseća na vlastitu banalnu pojednostavljenju. Ali, iako Evropejac može lako da protumači ova božanstva kao projekcije, nikako ne može da ih u isto vreme smatra stvarnim. *Bardo Thödol* to može, zato što, u nekim od najsuštinskih metafizičkih premissa, postavlja prošvećenog kao i neprošvećenog Evropejca u nepovoljan položaj. Uvek prisutna, neizrečena postavka *Bardo Thödol-a* je protivrečan karakter svih metafizičkih iskaza i, takođe, ideja o kvalitetnoj razlici između različitih nivoa svesti i njima uslovljenih metafizičkih stvarnosti. Pozadina ove neobične knjige nije škroto evropsko »ili-ili« već veličanstveno potvrđeno »i-i«. Ovo tvrdjenje moglo bi da navede zapadnjačkog filosofa na prigovor, pošto Zapad voli jasnoću i nedvosmislenost; shodno tome, jedan filosofovi se drži stava »Bog jeste«, dok se drugi podjednako vatreno drži negacije »Bog nije«. Šta bi ta neprijateljski raspoložena braća uradila s iskazom koji sledi: »Shvatajući da je praznina tvog intelekta budastvo, i znajući da ona u isto vreme tvoja svest, ti ćeš boraviti u stanju božanskoguma Bude.«

Pašim se da je takav iskaz nemio našoj zapadnjačkoj filozofiji i teologiji. *Bardo Thödol* je u svojem stanovištu psihološki na najvišem stupnju; ali u nas se filosofija i teorija još uvek nalaze na srednjovekovnom, pre-psihološkom stupnju, u kojem se samo iskazi slušaju, objašnjavaju, brane, kritikuju i odbacuju, dok je autoritet koji ih stvara, po opštoj saglasnosti, ostavljen izvan obima diskusije.

Međutim, metafizički iskazi su *tvrdjenja psihe* i stoga jesu psihološki. Zapadnjačkom umu, koji kompenzuje svoja dobropoznata osećanja zlopamćenosti ropskim obzirom za »racionalna« objašnjenja, ova očigledna istina izgleda isuviše očiglednom, ili je sagledava kao nedopustivu negaciju metafizičke »istine«. Kad Zapadnjak čuje reč »psihološko«, ona mu zvuči »samo psihološko«. Za njega je »duša« nešto zašloso maleno, nevređeno, lično, subjektivno i još mnogo toga. On, stoga, više voli da koristi reč »duh«, premda u isto vreme voli da se pretvara da je tvrdjenje koje doista može biti vrlo subjektivno, u stvari nacinjeno od strane »duha«, prirodno od strane »Univerzalnog Duha«, ili čak — u nuždi — od samog »Apsolutnog«. Ova dosta semešna pretpostavka verovatno je kompenzacija za žalosnu malenkost duše. Izgleda da je Anatol Frans izrekao istinu koja važi za ceo zapadni svet kada, u njegovom *Ostrvu pingvina*, Katarina d'Aleksandri nudi sledeći savet Bogu: »Donnez leur une ame, mais une petite!« [»Daj im dušu, ali malu!«]

To je duša koja, božanskom kreativnom moći u sebi, stvara metafizičku tvrdnju; ona određuje razlike između metafizičkih entiteta. Ona nije samo stanje celokupne metafizičke stvarnosti, ona jeste ta stvarnost.

Bardo Thödol se otvara s ovom velikom psihološkom istinom. Knjiga nije pogrebni ceremonijal, već zbirka uputstava za mrtve, vodič kroz promenljive pojave *Bardo* oblasti, onog stanja egzistencije koje traje četrdeset i devet dana posle smrti do sledeće inkarnacije. Ako zanemarimo, za trenutak, nadvremenost duše — što Istok prihvata kao očiglednu činjenicu — mi ćemo, kao čitaoci *Bardo Thödol-a*, biti u mogućnosti da se bez teškoća postavimo u položaj mrtvog čoveka i pažljivo ćemo razmotriti učenje izneseno u uvdnom delu, koje je ocratno u gornjem citatu. Na tom mestu izgovaraju se sledeće reči, ne nadmeno već uglađeno: »O, plemenito rođeni (taj i taj), slušaj. Sada iskušavaš Zračenje jašne svetlosti čiste stvarnosti. Shvati je. O, plemenito rođeni, tvoj sadašnji intelekt, u pravoj prirodi prazan, ne ubličen ni u šta po odlikama ili boji, prirodno prazan, jeste sama Stvarnost, Sve-dobri. »Tvoj intelekt koji je sada praznina, ali koji ne treba smatrati za prazninu ništavila, već za sām intelekt, neometan, blistav, ushitani i blažen jeste sama svest, Sve-dobri Buda.«

Ovo shvatanje je *Dharma-Kaya*, stanje savršenog prosvetljenja; ili, kako bismo mi to izrazili na našem jeziku, kreativno tlo za svekoliko metafizičko tvrđenje jeste svest, kao nevidljiva, nedodirljiva manifestacija duše. »Praznina« je stanje transcendentno nad svim tvrdnjama i predviđanjima. Sadržina njegovih različitih manifestacija još uvek je latentna u duši.

Tekst se nastavlja:

»Tvoja svest, sjajna, prazna i neodvojiva od Velikog tela Zračenja, nema rođenja, nema smrti i jeste Nepromenljiva Svetlost — Buda Amitāba.«

Duša, svačak, nije mala, već je sām zračeći Bog. Zapad nalazi da je ovo tvrdjenje ili vrlo opasno, ako ne i bogohulno, ili ga prihvata bez razmišljanja i onda patti od teozofske inflacije. Uvek, nekako, imamo pogrešan stav prema tim stvarima. Ali, ako možemo dovoljno da ovladamo sobom i uzdržimo se od naše glavne greške da uvek želimo nešto da *uradimo* sa stvarima i praktično ih upotrebitimo, možda bi smo uspjeli da naučimo važnu lekciju od ovih učenja, ili da bar cenimo veličinu *Bardo Thödol-a*, koji mrtvom čoveku daruje konačnu i najvišu istinu, da su čak i bogovi zračenja i odraz naših duša. Nikakvo sunce nije stoga zamraćeno za Istočnjaka kao što bi bilo za hrišćanina, koji bi se osećao lišen svoga Boga; naprotiv, njegova duša je svetlost Boga, a Bog je duša. Istok može bolje da izdrži taj paradoks od nesrećnog Angelusa Silesiusa koji bi čak i danas bio psihološki daleko ispred svog vremena.

Krajnje je razumno od *Bardo Thödol-a* što mrtvom čoveku razjašnjava primarnost duše, jer je to jedina stvar koju nam život ne razjašnjava. Mi smo toliko opkoljeni stvarima koje nas guraju i potiskuju da nam se, usred svih tih »datih« stvari, nikada ne pruža šansa da se zapifamo od koga su one »date«. Upravo se od tog sveta »datih« stvari mrtav čovek oslobađa, a svrha uputstva je da mu pomognem u tom oslobađanju. Mi ćemo, ako se stavimo na njegovo mesto, biti podjednako nagrađeni, posto već iz prvih pasus učimo da »davalac svih »datih« stvari boravi u nama. To je istina koja se uprkos svim dokazima, u najvećim stvarima kao i u najmanjim, nikada ne spoznaje, iako je često da nas nužno, štaviše, od životne važnosti, da je spoznamo. Takvo znanje, budimo sigurni, pogodno je samo za kontemplativne koji su voljni da razumeju svrhu postojanja, za one koji su gnostici po temperumanu i stoga veruju u nekog spasioču koju, kao spasišac mandejaca, naziva sebe »saznanjem života« (*manda d'hajie*). Možda mnogima od nas nije dopušteno da vide svet kao nešto »dato«. Potreban je veliki preokret u stanovištu, koji traži mnogo žrtvovanja, pre nego što možemo da sagledamo svet kao da je »dato« od same prirode duše. Toliko je pravije, dramatičnije, impresivnije i stoga uverljivije, vidjeti da se sve stvari događaju meni umesto da posmatram kako ja prouzrokujem da se događaju. Šta više, životinska priroda čovekova navodi ga da se odupire viđenju sebe kao tvorca svojih okolnosti. Zbog toga su pokušaji takve vrste oduvek bili objekat tajnih posvećivanja, koja su po pravilu dostizala vrhunac u figurativnoj smrti koja simboliše opšti karakter tog preokreta. I, u stvari, uputstvo dato u *Bardo Thödol-u* služi da mrtvom čoveku povrati iskustva njegovog posvećivanja i učenja njegovog guru, jer uputstvo, u sastini, nije ništa drugo nego posvećivanje mrtvih u *Bardo* život, kao što je posvećivanje živih bilo priprema za »Onaj Svet«. Takav je bar bio slučaj sa svim tajnim kultovima u drevnim civilizacijama od vremena egipatskih i eleuzinskih misterija. U posvećivanju živih, međutim, »Onaj Svet« nije svet posle smrti, već preokret namera i gledišta duha, psihološki »Onaj Svet« ili, u hrišćanskoj terminologiji, »spasenje« od okova sveta i greha. Spasenje je odvajanje i oslobađanje od ramijeg stupnja mraka i nvesti, vodi do stanja prosvetljenosti i oslobodenosti, do pobeđe nad i prevaziđašnjem svega što je »dato«.

Dovode je *Bardo Thödol*, što i dr Evans Wentz oseća, proces posvećivanja čija je svrha da vrati duši božanstvo koje je izrabila pri rođenju. Za orijentalnu religioznu literaturu karakteristično je da učenje nužno započinje najvažnijom tačkom, uvišenim i najvišim principima koji bi, u naš, došli na kraju — kao, na primer, u Apuleja, gde se Lucije obožava kao Helios na samom kraju. Shodno tome, u *Bardo Thödol-u*, posvećivanje predstavlja seriju smanjujućih klimaksa koja se završava ponovnim rađanjem u materici. Jedini »proces posvećivanja« i danas živ i primenjivan na Zapadu jeste analiza nesvesnog, kako je primenjuju lekar za terapeutiske svrhe. Ovo prodiranje u osnovne slojeve svesti je neka vrsta racionalne majeutike u sokratovskom smislu, iznošenje psihičkog sadržaja koji je još uvek u zametku, podsvesen i još uvek neroden. Prvobitno je takva terapija preuzela formu frojdovske psihanalize i uglavnom se bavila seksualnim fantazijama. To je oblast koja odgovara poslednjoj i najnjižoj regiji *Bardo-a*, poznatoj kao *Sidpa Bardo*, gde mrtav čovek, nesposoban da iskoristi učenja *Chikhai i Chönyid Bardo-a*, postaje žrtva seksualnih fantazija i privlači ga vizija parova u snošaju. Na kraju ga hvata neka materica i ponovo donosi na zemaljski svet. U međuvremenu, kao što se može očekivati, Edipov kompleks počinje da funkcioniše. Ako mu njegova karma određuje da bude ponovo rođen kao muškarac, on će se zaljubiti u svoju buduću majku, a svog oca će smatrati mrškim i gnusnim. Suprotno tome, buduću čerku će privlačiti njen budući otac, a odbijati njena majku. Evropejac prolazi kroz ovo tipično frojdovsko područje kada se njegov nesvestan sadržaj iznosi na svetlost pomoću analize, ali on ide u obrnutom smeru. Putuje nazad, kroz svet infantilno-seksualne fantazije, do materice. U psihanalitičkim krugovima čak je rečeno da je trauma samo iskustvo rađanja — šta više, psihanalitičari tvrde da su doprli do sećanja intrauterinog porekla. Tu, na žalost, zapadnjački razum doseže svoje krajnje granice. Kažem »na žalost«, zato što se radije želelo da je frojdovska psihanaliza mogla srećno da prati ta takozvana intrauterina isku-

stva još dalje, unazad; da je uspela u tom smelom poduhvatu, ona bi svakako dosegala dalje od *Sidpa Bardo* i prodrla otpozadi u niže domete *Chönyid Bardo*. Činjenica je da s opremom postojećih bioloških ideja takav poduhvat ne bi bio krunisan uspehom; za njega bi bila potrebita sasvim drugačija vrsta filosofske pripreme od one koja se zasniva na trenutnim naučnim pretpostavkama. Ali da je putovanje unazad bilo dosledno izvedeno ono bi nesumnjivo vodilo do postulisanja preuterinog postojanja, pravog *Bardo* života, da je samo bilo moguće otkriti bar neki trag podložnog subjekta. Ovakvo, psihanalitičari nisu nikada dosegli iza pretpostavljenih tragova intrauterinskih iskustava, pa je čak i slavna »trauma rođenja« zaostala kao tako očigledan truizam koji više ne može ništa da objasni, ništa više nego što može hipoteza da je život bolest s rđavom prognozom zato što je njegov ishod uvek fatalan.

Frojdovska psihanaliza, u svim suštinskim aspektima, nikada nije zašla s onu stranu iskustava *Sidpa Bardo*; odnosno, ona je bila nemoćna u pokušajima da se ispetlja iz seksualnih fantazija i sličnih »nepomirljivih« tendencija koje izazivaju strepnju i druga efektivna stanja. I pored svega, Frojdova teorija je prvi pokušaj na Zapadu da se istraži odozdo, od animalne sfere instinkta, psihička teritorija koja u tantričkom lamaizmu odgovara *Sidpa Bardo*-u. Sasvim opravdan strah od metafizike sprečio je Frojda da prodre u sferu »okultnog«. Pored toga, *Sidpa* stanje, ako prihvati psihologiju *Sidpa Bardo*, karakteriše vatreći vjetar karne, koji kovitila mrtvog čoveka sve dok ne dospe do »vratna-materice«. Drugim rečima, *Sidpa* stanje ne dozvoljava nikakav povratak, jer je od *Chönyid* stanja odvojeno silovitim stremljenjem naniže, prema animalnoj sferi instinkta i ponovnog fizičkog rođenja. Odnosno, svaku ko prodre u nesvesno, s čisto biološkim pretpostavkama, zaglavice se u sferi instinkta i neće moći dalje da napreduje, jer će stalno biti vučen nazad, u fizičko postojanje. Zato Frojdova teorija ne može da dopre do bilo čega drugog, osim da suštinski negativnog vrednovanja nesvesnog. Ono je samo jedno »ništa do«. U isto vreme, mora se priznati da je ta pogled na psihu tipično zapadnjački, samo što je izražen bučnije, jednostavnije i nemilosrdnije nego što bi se drugi usudili da ga izraze, iako u osnovi ne misle drugačije. Što se tiče toga što »duh« označava u toj vezi, možemo samo gajiti nadu da će preneti ubedljenje. Ali, kao što je čak i Max Scheler sa žaljenjem zapazio, moć tog »duha« je, da kažemo najmanje, sumnjičiva.

Mislim, dačle, da možemo postaviti kao činjenicu da se pomoću psihanalize racionalni duh Zapada probio u ono što bi se moglo nazvati neurotičnost *Sidpa* stanja, i da je tamo doveden do neizbežnog mirovanja usled nekritičke pretpostavke da sve psihološko jeste subjektivno i slično. Čak i tako, taj napredak predstavlja veliki dobitak, pošto nam je omogućio da napravimo još jedan korak iza naših svesnih života. To znanje nam, takođe, pruža nagovestaj kako treba da čitamo *Bardo Thödol* — otpozadi. Ako smo, uz pomoć naše zapadnjačke nauke, bar u nekoj meri, uspeli da razumemo psihološki karakter *Sidpa Bardo*-a, onda je naš sledeći zadatak da vidimo možemo li nešto učiniti s prethodnim *Chönyid Bardo*-m.

Chönyid stanje je jedna od karmičkih iluzija — odnosno, iluzije koje nastaju od psihičkih ostataka iz prethodnih postojanja. Prema istočnjačkom stanovištu, karma predstavlja neku vrstu psihičke teorije nasleđa, zasnovane na hipotezi o reinkarnaciji koja je, na kraju, hipoteza o nadvremenosti duše. Ni naše naučno znanje ni razum, ne mogu da održe korak s ovom idejom. Postoji previše ako i ali. Osim toga, nama su očajnički malo poznate mogućnosti nastavljenog postojanja duše posle smrti, toliko malo da čak ne možemo ni da zamislimo kako bi neko dokazao bilo šta u tom pogledu. Šta više, nama je samo dobro poznato, na epistemološkim osnovama, da bi takav dokaz bio nemoguć kao i dokaz o postojanju Boga. Stoga možemo obazriće da usvojimo ideju o karmi samo ako je shvatimo kao *psihičko nasleđe* u najširem smislu reči. Psihičko nasleđe doista postoji — odnosno, postoji nasleđivanje psihičkih karakteristika: predispozicija za bolest, odlike karaktera, posebno nadarenosti i drugo. Psihička priroda ovih kompleksnih činjenica ne remeti se ako ih prirodna nauka svede na ono što se pričinjava kao fizički aspekt (nuklearne strukture u ćelijama, i dr.). One su suštinske pojave života koje se izražavaju, uglavnom, psihički, kao što postoje druge, nasleđene karakteristike koje se, uglavnom, izražavaju fizički, na fizičkoj ravni. Među tim nasleđenim psihičkim faktorima postoji jedna specijalna vrsta koja nije vezana ni za porodicu ni za rasu. To su univerzalne dispozicije duha i treba ih shvatiti kao analogne Platonovim formama (*eidola*), a u skladu s njima duh organizuje svoj sadržaj. Ove forme bi se takođe, mogle opisati kao *kategorije* analogne logičkim kategorijama koje su uvek i svugde prisutne poput osnovnih postulata razuma. Samo što, u slučaju naših »formi«, ne bavimo se kategorijama razuma već katedgorijama *imaginacije*. Pošto su produkti imaginacije u suštini uvek vizuelni, njihove forme moraju, spolja, da imaju karakter slika i, šta više, *tipičnih* slika, zbog čega sam ih, sledeći sv. Avgustina, nazvao »arhetipovima«. Komparativna religija i mitologija su bogati rudnici arhetipa, a isto tako i psihologija snova i psihoz. Iznenadujuća podudarnost između slika i ideja koje one izražavaju često je prouzrokovala najraznovrsnije miigracione teorije, mada bi bilo daleko prirodnije pomicati na zapanjujuću sličnost ijudske psihe u svim vremenima.

Boris Maksimović: iz mape »čovek i rat«, kombinovana tehniku, 1976.

ma i na svim mestima. Arhetipske forme fantazije se, u stvari, spontano reproducuju u bilo koje vreme i na bilo kom mestu, bez ikakvog opažljivog traga direktnog prenošenja. Prvobitne strukturalne komponente psihe čine jedinstvo koje ništa manje ne iznenađuje od jedinstva delova vidljivog tela. Arhetipovi su, da tako kažemo, organi pre-racionalne psihe. Oni su većno nasleđivane forme i ideje koje u prvi mah nemaju nikakav određen sadržaj. On se pojavljuje tek tokom života pojedinca, kada se lično iskustvo usvaja tačno kroz te forme. Da arhetipovi nisu svugde prepostojali u istovetnoj formi, kako bi se objasnila činjenica koju na skoro svakom mestu poštavlja *Bardo Thödol*, — da mrtvi ne znaju da su mrtvi i da se to tvrdjenje podjednako često susreće u sumornoj nezreloj literaturi evropskog i američkog spiritualizma? Iako isto tvrdjenje nalazimo u Swedenborga, poznavanje njegovih tekstova teško da je toliko rašireno da je taj komadić znanja poznat »medijumu« iz svakog gradića. A veza između Swedenborga i *Bardo Thödol*-a je potpuno nezamisljiva. Ideja da mrtvi jednostavno nastavljaju svoje zemaljsko postojanje i ne znajući da su duhovi bez tela, praiskona je i univerzalna — arhetipska ideja koja ulazi u trenutnu, vidljivu manifestaciju kad god neko vidi duha. Značajno je, također, da duhovi u celom svetu imaju izvesne zajedničke crte. Ja sam prirodno svestan nedokazive spiritualističke hipoteze, mada nemam ni najmanju želju da je načinim svojom. Moram da se zadovoljim hipotezom o sveprisutnoj, ali jasno izraženoj, psihičkoj strukturi koja je nasledna i koja nužno daje određenu formu i smer celokupnom iskustvu. Jer, kao što organi tela nisu samo krvne i indiferentne, pasivne materije, već su dinamični, funkcionalni kompleksi koji se ističu uz zapovednu nužnost, tako su i arhetipovi, kao organi psihe, dinamični, instinktivni kompleksi koji određuju psihički život do krajnjeg stupnja. Zato ih također nazivam *dominantama* nesvesnog. Sloj nesvesne psihe koji je sačinjen od tih univerzalnih dinamičnih formi nazvao sam *kolektivnim nesvesnjim*.

Koliko je meni poznato, ne postoji nikakvo nasleđivanje individualnih prematalnih, ili preuterinskih sećanja, ali nesumnjivo postoje nasleđni arhetipovi koji su, međutim, lišeni sadržaja, pošto u početku ne sadrže nikakva lična iskustva. Oni ulaze u svet tek kada ih lična iskustva načine vidljivim. Kao što smo videli, *Sidpa* psihologija se sastoji u želji da se živi i da se bude rođen. (*Sidpa Bardo* je »*Bardo* traganja za ponovnim rođenjem«.) Takvo stanje isključuje bilo kakvo iskustvo transsubjektivnih psihičkih stvarnosti, osim ako pojedinac kategorički ne odbije da bude ponovo rođen u svetu svesti. Prema nauku *Bardo Thödol*-a, njemu je još uvek moguće, u svakom od *Bardo* stanja, da dosegne *Dharma-Kāya* ako pređe četvorostranu planinu Meru, pod uslovom da ne popusti svojoj želji da sledi »nejasna svetla«. To znači da se mrtav čovek mora očajnički suprodstavljati diktatima razuma, kako ga mi razumemo, i da odustane od nadmoći jastva koje razum smatra neprikosnovenim. U praksi, to označava potpunu predaju objektivnim modelima psihe, sa svim onim što to izobom povlači; neka vrsta simbolične smrti koja odgovara Sudu Mrtvih u *Sidpa Bardo*-u. Ona označava kraj svesnog, racionalnog, moralno odgovornog vodenja života i voljnu predaju onome što *Bardo Thödol* naziva »karmičkom iluzijom«. Karmička iluzija potiče iz verovanja u vizionarni svet krajnje iracionalne prirode, koji nije u skladu ništa potiče iz naših nacionalnih sudova, već je isključivi proizvod ne-

inhibirane imaginacije. To je čist san ili »fantazija« i svaka dobronamerma osoba odmah će nas upozoriti na njega; a na prvi pogled se, svakako, ne može videti kakva je razlika između fantazija te vrste u fantazmagorija jednog ludačka. Često je potreban samo mali *abaissement du niveau mental* da bi se oslobođio svet iluzije. Užas i tama tog trenutka ima svoj ekvivalent u iskustvima koja su opisana u početnim odeljcima *Sidpa Bardo-a*. Ali sadržaj ovog *Bardo-a* takođe otkriva arhetipove, karmičke slike koje se prvo pojavljuju u svojoj zastrašujućoj formi. *Chönyid* stanje je ekvivalentno namerno izazvanoj psihozi.

Često se sluša i čita o opasnostima joge, naročito o ozloglašenoj *Kundalini* jogi. Namerno izazvano psihičko stanje, koje u izvesnih nesigurnih osoba lako može da odvede do prave psihoze, opasnost je koju svakako treba vrlo ozbiljno shvatiti. Tačke stvari su doista opasne i njima se ne treba baviti na naš, tipično zapadnjački način. To je nogiranje sa sudbinom koja udara u same korene ljudskog postojanja i može da osloboди pravi potop patnji o kojima nijedna zdrava osoba nije nikada sanjala. Te patnje odgovaraju palklenim mučenjima u *Chönyid* stanju, u tekstu opisanim na sledeći način:

»Tada će ti Bog Smrti oko vrata namači kanap i teglice te; odseći će ti glavu, iščupati srce, iškidati creva, polizati mozaik, popiti krv, pojesti meso i oglodati kosti; ali ti nećeš moći da umreš. Čak i kada ti je telo isećeno na parčice, ponovo se oživeti. Novo sećenje izazvaće jak bol i mučenje.«

Ove muke prikladno opisuju stvarnu prirodu opasnosti; to je dezintegracija celovitosti *Bardo* tela, neke vrste »stanog tela« koje tvori vidljivi omotač psihičkog bića u stanju posle smrti. Psihološki ekvivalent tom raskomadavanju je psihička disocijacija. U svom škodljivom obliku ona predstavlja šizofreniju (rascpljen duh). Ta najčešća mentalna bolest suštastveno se sastoji u naznačenom *abaissement du niveau mental* koji poništava normalne nadzore svesnog duha i tako pruža neograničen prostor za igru nesvesnih »dominant«.

Prelaz, dakle, sa *Sidpa* stanja na *Chönyid* stanje predstavlja opasan preokret u ciljevima i namerama svesnog uma. To je žrtvovanje stabilnosti ega i predavanje krajnjoj nesigurnosti onoga što mora da izgleda kao haotična pobuna opsenastih formi. Kada je Freud skovao frazu da je ego »pravo boravište strepnje«, oglašavao je istinsku i duboku intuiciju. Strah od samozrtvovanja prebiva duboko u svakom egu, a taj strah je često samo nepouzdano kontrolisan zahtev nesvesnih sila da se pojave u punoj snazi. Niko ko teži sopstvu (individuaciji), nije pošteden tog opasnog dela, jer ono što se plasi takođe pripada celosti bića — podljudskom, ili nadljudskom svetu psihičkih »dominant« od kojeg se ego prvobitno oslobođio uz ogroman napor, a potom samo delimično, radi više ili manje iluzorne slobode. To oslobođanje je svakako nužan i herojski poduhvat, ali ne predstavlja ništa konačno: ono je samo kreacija subjekta koji, da bi našao ispunjenje, mora da se suoči s objektom. Izgledalo bi, na prvi pogled, da je to svet našljajao od projekcija samo radi te svrhe. Tu tražimo i nalazimo naše teškoće, tu tražimo i nalazimo naše neprijatelje, tu tražimo i nalazimo ono što nam je dragi i dragoceno; a utešno je znati da se sve зло i sve dobro može naći tamо, u vidljivom objektu, gde može da se osvoji, kazni, uništi ili uživa. Ali sama priroda ne dopušta da takvo rajsко stanje nevinosti večno traje. Postoje i uvek su postojali, oni koji ne mogu da ne vide kako svet i njegovu iskuštu imaju svojstvo simbola, i da on, u stvari, odražava nešto što leži skriveno u samom subjektu, u njegovoj vlastitoj transsubjektivnoj stvarnosti. Upravo iz te duboke intuicije prema lamaističkoj doktrini, *Chönyid* stanje zadobija svoje pravo značenje, zbog čega je *Chönyid Bardo* naslovljen »*Bardo* iskušavanja stvarnosti«.

Stvarnost iskušana u *Chönyid* stanju je, kako uči poslednji odeljak odgovarajućeg *Bardo-a*, stvarnost misli. »Forme misli pojavljuju se kao stvarnosti, fantazija preuzima stvarno obliće i započinje užasavajući san izazvan karmom i izveden od strane nesvesnih »dominant«. Prvi koji se pojavljuje (ako tekst čitamo otpozadi) jeste sveuništavajući bog smrti, epitom svih užasa; njega prati dvadeset osam »moćnika« i opakih boginja i pedeset osam doginja »krvopija«. Uprkos njihovom demonskom aspektu, koji se pojavljuje kao zbumujući хаос užasnih atributa i čudovišnosti, već se nazire izvestan red. Otkrivamo da postoje grupe bogova i boginja uređene prema četiri pravca, a razlikuju se po tipičnim mističnim bojama. Postepeno postaje jasnije da su sva ta božanstva organizovana u mandale ili krugove, koje sadrže četvorobojni krst, Boje su uskladene s četiri aspekta mudrosti:

- 1) Bela = svetlosna staza ogledalo-like mudrosti,
- 2) Žuta = svetlosna staza mudrosti jednačnosti;
- 3) Crvena = svetlosna staza razlikujuće mudrosti,
- 4) Zelena = svetlosna staza sve-vršće mudrosti.

Na višem nivou saznanja, mrtav čovek zna da sve prave forme misli potiču iz njega, i da su četiri svetlosne staze mudrosti, koje se pojavljuju pred njim, zračenja njegovih vlastitih psihičkih sposobnosti. To nas odvodi pravo do psihologije lamaističke mandale o kojoj sam već govorio u knjizi koju sam izdao s pokojnim Richardom Wilhelmom, *Tajna zlatnog cveta*.

Nastavljajući naš uspon, otpozadi kroz regiju *Chönyid Bardo-a*, konačno dospevamo do vizije Četvorice Velikih: zelenog Amogha-Siddhija, crvenog Amitābhae, »žutog Ratna-Sambhavae i belog Vajra-Sattvae. Uspon se okončava blještavim plavim svetлом *Dharma-Dhatua*, tela Bude, koji sija usred mandale iz sreca Vairochanae.

Karmička iluzija prestaje s tom konačnom vizijom; svest, odviknutu od svakog oblika i od svake pripojenosti objektima, vraća se bezvremenom, početnom stanju *Dharma-Kāyae*. Tako se (čitajući otpozadi) dospeva do *Chikhai* stanja koje se pojavljuje u trenutku smrti.

Mislim da će ove napomene pažljivom čitaocu uspeti da pruže neku ideju o psihologiji *Bardo Thödol-a*. Knjiga opisuje obrnuti put posvećivanja, koji, za razliku od eshatoloških isčekivanja hrišćanstva, priprema dušu za silazak u fizičko biće. Potpuno intelektualistička i racionalistička odanost Evropejaca ovom svetu savetuje nam da preokrenemo redosled *Bardo Thödol-a* i da ga smatramo prikazom iskuštava istočnjačkog posvećivanja, iako je čovek potpuno sloboden, ako tako odabere, da bogove *Chönyid Bardo-a* zameni hrišćanskim simbolima. U svakom slučaju, redosled događaja, kako sam ga ja ovde opisao, nudi blisku paralelu fenomenologiji evropskog nesvesnog kada prolazi kroz »proces posvećivanja«, odnosno, kada se analizira. Preobražaj nesvesnog koji nastaje pod analizom čini ga prirodnim analogonom religioznim ceremonijama posvećivanja, koje se, ipak, u principu razlikuju od prirodnog procesa po tome što pretiču prirođan tok razvoja i zamjenjuju spontanu tvorbu simbola namerno izabranim skupom simbola koje propisuje tradicija. To možemo da vidimo u *Exercitia Ignatiusa Loyolae*, ili u joga meditacijama budista i tantrista.

Obrnuti redosled poglavila, koji sam ovde predložio kao pomoć u razumevanju, nikako nije u skladu s originalnom namerom *Bardo Thödol-a*, kao što je njegova psihološka upotreba samo sekundarna namera, premda je ona verovatno dugoštena u lamaističkom pravu. Stvarna svrha ove jedinstvene knjige jeste pokušaj, koji mora da izgleda vrlo čudno obrazovanom Evropejcu dvadesetog veka, da se mrtvi prosvete na njihovom putovanju kroz regiju *Bardo-a*. Katolička crkva je jedino mesto u svetu velih ljudi gde se sprovode neke mere za dušu pokinika. U protestantskom kampu, s njegovim svetoljubivim optimizmom, nalazimo samo nekoliko medijumskih »krugova spasa«, čija je glavna briga da mrtvi postanu svesni činjenice da jesu mrtvi. Ali, uopšteno govoreći, na Zapadu nemamo ništa što bi se na bilo koji način moglo uporediti s *Bardo Thödol-om*, izuzev nekoliko tajnih tekstova koji su nedostupni široj publici i običnom naučniku. Izgleda da je, prema tradiciji, i *Bardo Thödol* bio uključen među »skrivene« knjige, što dr Evans-Wentz jasno ističe u svom uvodu. On formira posebno poglavljje u magijskom »isceljenju duše« koje se produžuje čak i posle smrti. Ovaj kult mrtvih se racionalno zasniva na verovanju u nadvremenost duše, ali njegova iracionalna osnova može se naći u psihološkoj potrebi živih da učine nešto za preminule. To je elementarna potreba koja se nameće čak i najviše »prosvećenim« pojedincima kada se suoči sa smrću rođaka i prijatelja. Zbog toga, prosvećeni ili ne, još uvek čuvamo sve vrste ceremonija za mrtve. Ako je Lenjin morao da bude balzamovan i izložen u velelepnom mauzoleju kao neki egipatski faraon, možemo da budemo sasvim sigurni da to nije učinjeno zato što njegovi sledbenici veruju u uskrsnuće njegovog tela. Izuzev, naravno, misa koje se izriču mrtvima u katoličkoj crkvi, naša briga za mrtve je zakriljala i na najnižem nivou, ne zbog toga što ne možemo da ubedimo sebe u besmrtnost duše, već zato što smo racionalizovali po-

petar Čurčić: crtež, olovka, 1976.

